

Сільська школа: проблеми і бачення перспектив

Віктор РЕШЕТНЯК,

кандидат педагогічних наук, доцент,
декан факультету дошкільної
і початкової освіти Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка

У системі вітчизняної освіти накопичилися проблеми, що мають об'єктивний і суб'єктивний характер та потребують невідкладного розв'язання. Особливо гостро вони постали в системі сільської освіти з огляду на різке скорочення кількості дітей у дошкільних і загальноосвітніх закладах, що спричинило зменшення навчального навантаження педагогічних працівників і, як наслідок, втрату перспектив і зниження якості освітньої діяльності сільської малокомплектної школи в цілому.

Статистику щодо контингенту сільських шкіл об'єктивно представлено в звітних матеріалах районних, обласних управлінь освіти, МОН України. Психологічні аспекти проблеми розглядав свого часу Г.С. Костюк, питання перспектив розвитку освіти в сільській місцевості на сучасному етапі висвітлюються в публікаціях В.Кременя, Н.Ничкало, Т.Левіцького, І.Зязюна, І.Вільш та ін. [1]. Проблема розвитку сільської освіти було присвячено Парламентські слухання на тему «Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи їх подолання», проведені 12 січня 2012 року [2].

Однак проблема перспектив розвитку сільської школи залишається актуальною, оскільки на сьогодні ще відсутня чітко визначена її соціально-економічна система й організаційно-педагогічна структура.

Мета статті – проаналізувати психолого-педагогічні, навчально-методичні та соціально-економічні проблеми роботи сільської школи, визначити основні шляхи і перспективи її розвитку.

Інтеграція до європейського освітнього простору передбачає реформування системи освіти, в якій накопичилися проблеми, що потребують невідкладного розв'язання, особливо в сільській школі. Вони зумовлені дією психолого-педагогічних, навчально-методичних та соціально-економічних факторів.

Психолого-педагогічні чинники пов'язані із суперечностями, що постають через зміну вчителя-класовода в 5-му класі вчителями-предметниками. У психології цей вік виділяється як вік молодших підлітків з першою кризою підліткового віку. Він

охоплює період розвитку дитини від 11 до 15 років. Його називають середнім шкільним віком, або перехідним, тому що в цей час відбувається перехід від дитинства до юності в фізичному, психічному і соціальному аспектах.

Це характеризується змінами в організмі підлітка – відбувається статеве дозрівання, подальший психічний розвиток. Формуються нові інтереси, змінюються стосунки з дорослими і товаришами, яскраво виявляється прагнення до самостійності та форм поведінки, властивих дорослим. Справді, для цього етапу розвитку кризи характерні, але не є неминучими. І негативізм у поведінці підлітка не є обов'язковим, хоча зазначені особливості розвитку спричиняють певні передумови для його виникнення.

Підлітки потребують особливої уваги, але труднощі у вихованні долаються, якщо педагоги розуміють зміни, що відбуваються в психічному стані дітей цього віку, поважають нові тенденції, які в ньому народжуються, і сприяють їх реалізації, відповідно організовуючи різні види їхньої діяльності, налагоджують комфортні взаємини в колективі, участь у громадському житті [3].

Практика засвідчує дещо інше: замість очікуваної поваги до себе як особистості й уваги до тих проблем, що з'являються внаслідок переусвідомлення себе і свого місця в середовищі, учень відчуває тільки нові вимоги, які дуже часто суперечать його новим інтересам і потребам. Така ситуація постає об'єктивно тому, що «вчителя-вихователя-порадника» замінюють «учителі-викладачі», кожен з яких намагається перенести акцент у навчанні на свій предмет, що спричиняє перевантаження учнів і породжує психічне перенапруження.

З огляду на це зазначимо, перехід молодших школярів до нової системи навчання в основній школі (заміна вчителя, який повною мірою реалізує принцип індивідуального підходу до навчання і виховання, з урахуванням новоутворень, характерних певному віку, на вчителів-предметників, які практично зважають не так на особистість учня і його проблеми, як на зміст знань свого предмета) загострює цю кризу.

Чинники навчально-методичного характеру, що пояснюються надмірним перевантаженням учнів навчальним матеріалом.

Оскільки навчальний процес має складний, багатофакторний характер, на його ефективність впливає багато чинників, серед яких можна виділити основні: мотивація до учіння; обсяг знань, який повинен опанувати учень; ефективність роботи

вчителя в навчальному процесі (в умовах сільської школи).

Розглянемо ці чинники.

1. Мотивація. Мотивом, що суттєво впливає на особистість у навчальному процесі, психологи вважають мотив соціалізації, який особливої ваги набуває саме в підлітковому віці. Базою і водночас умовою його реалізації є успіх учня в навчальному процесі, що залежить від здатності опанувати, причому на достатньо високому рівні, програмовий матеріал. Досягнення цього рівня пов'язане із системою організації навчального процесу і передусім з ефективною реалізацією принципу індивідуалізації в роботі з учнями. Він спирається не лише на глибоке знання психології кожної конкретної дитини, її соціально ціннісних орієнтацій, а й на систему взаємин з тим соціальним середовищем, у якому відбувається життєдіяльність особистості. Об'єктивно досягти такого рівня реалізації цього принципу вчителю-предметнику, особливо сільської школи, складно тому, що на відміну від учителя початкової школи, в полі зору якого є тільки один клас з наповнюваністю від п'яти до десяти дітей, учитель-предметник працює з трьома-чотирма класами. Отже, ступінь його обізнаності з індивідуальними особливостями учнів суттєво знижується. Ще більш проблемним є контакт із соціальним середовищем конкретного учня, якщо вчитель-предметник є класним керівником.

2. Обсяг знань, який повинен опанувати учень.

Оскільки йдеться про знання якісні, тобто усвідомлені, осмислені, ґрунтовні, глибоко засвоєні, то маємо пам'ятати, що в цьому процесі важливу роль відіграє обсяг навчального матеріалу, який повинен опанувати учень, з огляду на те, що рамки цього процесу обмежені часом. Тож варто враховувати об'єктивні і суб'єктивні фактори, які впливають на порушення рамок обсягу навчального матеріалу, що має засвоїтися кожним конкретним класом на кожному конкретному уроці.

До об'єктивних факторів належить перевантаження навчальних програм змістом навчального матеріалу. Це відбувається у зв'язку зі збільшенням потужності інформаційного поля, в якому перебуває не лише учень і вчитель, а й розробник (автор) навчальних планів і програм. До того ж, спостерігається перевантаження домашніми завданнями, які безпосередньо складає вчитель-предметник, через те, що:

– не має достатньо можливостей сформувані ґрунтовні знання на уроці через перенасичення змісту навчальних програм, що спонукає його до розширення обсягу домашніх завдань;

– оцінка роботи вчителя-предметника керівництвом і методичними службами, а отже, його статус у колективі визначається не успішністю учнів у цілому, а лише з його предмета, що знов-таки спонукає до розширення обсягу самостійної роботи школярів.

3. Ефективність роботи вчителя-предметника в навчальному процесі в умовах сільської школи.

Не піддаючи сумніву професійну підготовленість, фаховість та відповідальність учителя-предметника сільської школи, необхідно зазначити:

– щоб мати достатнє навантаження, учитель-предметник сільської малокомплектної школи змушений викладати не лише свій фаховий предмет, а й інші предмети спорідненого циклу;

– соціально-економічні умови спонукають учителя сільської школи до ведення сімейного сільськогосподарства;

– матеріально-технічна база сільської школи завжди відповідає нормативним вимогам;

– соціально-економічні перспективи мають невизначений характер.

Зазначені чинники в цілому не сприяють підвищенню ефективності педагогічної діяльності вчителя сільської школи.

Фактори соціально-економічного характеру, пов'язані зі зменшенням концентрації сільського населення. На цю ситуацію впливають такі чинники:

– техніко-економічні, пов'язані з появою нової потужної сільськогосподарської техніки та нових сільськогосподарських технологій, які зменшують попит на сільськогосподарського працівника;

– демографічні, зумовлені зниженням рівня народжуваності дітей;

– економічні, спричинені відтоком сільської молоді до міста, близького та далекого зарубіжжя в пошуках заробітку.

Окреслені процеси привели до різкого зменшення кількості дітей у селах, а отже, у дитячих садках і школах. Тому з'явилися малокомплектні школи, в яких, по-перше, можуть бути відсутні окремі класи, по-друге, у класах навчається по троє-п'ятеро учнів. З огляду на це зменшується навчальне навантаження учителів-предметників, що спонукає до викладання одним учителем трьох-чотирьох дисциплін непрофільного характеру. Цілком об'єктивно, що ефективність такого навчання не може бути високою.

У зв'язку з такою ситуацією в регіонах розроблено обласні програми розвитку базових сіл та освітніх округів, що передбачають визначення базових шкіл, до яких забезпечується підвіз учнів з віддалених сіл. Отже, останніми роками в сільській місцевості з'явилися нові типи освітніх закладів: 1) ДНЗ; 2) навчально-виховний комплекс: ДНЗ – початкова школа; 3) традиційна початкова школа; 4) малокомплектна початкова школа; 5) малокомплектна загальноосвітня школа; 6) базова загальноосвітня школа з підвозом дітей із закритих малокомплектних шкіл.

Найбільш проблемними є три останні типи освітніх закладів. А з проблем малокомплектної початкової школи найгострішою є проблема нормативного зменшення поурочного навантаження,

що спричиняє збільшення обсягу самостійної роботи учнів. Однак ця проблема певною мірою компенсується підвищенням рівня індивідуалізації навчального процесу з огляду на малу наповненість класів. При цьому позитивним психологічним мотивом, що стимулює діяльність учителя, є збереження його загального навантаження, а отже, економічного та соціального статусу.

Варто зазначити, що проблеми малокомплектної загальноосвітньої школи, особливо її середньої і старшої ланок, які зазначені вище, є гострішими, оскільки не мають компенсаторних факторів.

Проблеми базової загальноосвітньої сільської школи з підвозом дітей із закритих малокомплектних шкіл пов'язані із:

- ризиками щоденного підвозу;
- обмеженням обсягу позанавчальної роботи і, як наслідок, зниженням рівня соціалізації учнів;
- психологічним станом дітей і вчителів, які поставлені в умови вибору «свій–чужий», оскільки статус «місцевих» дітей завжди є психологічно вищим;
- статусом учителя сільської школи, який є соціально нестабільним, оскільки незмінною залишається тенденція до зменшення сільського населення;
- структурою сільської освіти, що не розв'язує проблему профільності навчання в старшій ланці.

Отже, постає запитання: яка структура освітніх закладів може бути оптимальною в сільській місцевості?

З нашого погляду, найбільш доцільною і раціональною, з урахуванням психолого-педагогічних, навчально-методичних та соціально-економічних факторів, була б організація навчально-виховного процесу за такою схемою: дошкільний вік + 1–6-ті класи, навчання в яких продовжує здійснювати вчитель-класовод (про доцільність перевірки на практиці переведення початкової школи на шестирічний термін навчання зазначав президент Національної академії педагогічних наук України Василь Кремень) [4]. Тобто школа-сад у невеликих селах, а підвіз до базових шкіл розпочинається з 7-го класу.

Причому, на нашу думку, це повинні бути не просто базові школи, а школи-інтернати для учнів 7–11-х класів, які розташовані в районних центрах, з підвозом дітей у понеділок і поверненням їх додому в п'ятницю. Це дасть можливість:

- організувати повноцінний навчально-виховний процес;
- значно знизити ризики щоденного підвозу дітей;
- зняти психологічний дискомфорт, пов'язаний з різницею в статусах «місцева» – «підвізна» дитина;
- підвищити привабливість сільськогосподарської діяльності у зв'язку зі створенням умов для отримання сільськими дітьми повноцінної середньої освіти.

Безумовно, така структура потребує зміни не лише термінів навчання в початковій і середній

ланках, змісту і методики освітньої діяльності загальноосвітньої школи в цілому, а також перебудови системи підготовки вчителя початкової ланки для сільської місцевості. Водночас варто зазначити, що такий термін навчання в початковій ланці загальноосвітньої школи не є новим. Шість років навчаються в початковій ланці учні США, Англії, Японії, деяких земель Німеччини та деяких інших країн Європи.

Отже, така модель роботи загальноосвітньої сільської школи має вагомий психолого-педагогічний, навчально-методичний та соціально-економічний обґрунтування, а її реалізація дала б можливість:

- полегшити подолання першої кризи молодшого підліткового віку;
- подолати проблему перевантаження учнів навчальним матеріалом;
- заощадити матеріальні ресурси, пов'язані з утриманням сільських малокомплектних шкіл, транспортні витрати та ризики, пов'язані з підвозом дітей;
- соціально і матеріально захистити вчителя 1–6-х класів;
- підвищити ефективність навчально-виховного процесу завдяки підвищенню фахового рівня викладання предметів у 5–6-х класах.
- забезпечити можливість вибору варіативної частини програми учням середньої школи відповідно до їхніх індивідуальних задатків, інтересів і потреб;
- реалізувати принцип профільності навчання учнів старшої школи.

Література

1. *Ничкало Н.* Національна доктрина розвитку освіти і педагогічна наука в Україні / За ред. Т.Левицького, І.Вільш, І.Зязюна, Н.Ничкало // Професійна освіта: педагогіка і психологія. – Київ, 2003. – 421 с.
2. *Постанова* Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Освіта в сільській місцевості: Кризові тенденції та шляхи їх подолання» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/4949-17
3. *Костюк Г.С.* Вікова психологія / Г.С. Костюк. – К., 1976. – 179 с.
4. *Кремень В.Г.* Найбільша проблема нашої освіти – це нездатність дитини застосувати знання на практиці / В.Г. Кремень // Освіта України. – 2011. – №59–60. – С. 5.

Анонси

Віктор РЕШЕТНЯК

Сільська школа: проблеми і бачення перспектив

У статті розглядаються проблеми, які нині є характерними для сільської школи. Серед них виокремлено психолого-педагогічні, зумовлені загостренням першої кризи підліткового віку. Розглянуто шляхи їх розв'язання з урахуванням досвіду провідних країн світу.

Ключові слова: сільська школа, навчально-виховний процес, соціально-економічні, психолого-педагогічні та навчально-методичні проблеми, перспективи розвитку.

Виктор РЕШЕТНЯК

Сельская школа: проблемы и видение перспектив

В статье рассматриваются проблемы, которые характерны сейчас для сельской школы. Среди них выделены психолого-педагогические, обусловленные обострением первого кризиса подросткового возраста. Рассмотрены пути их решения с учетом опыта ведущих стран мира.

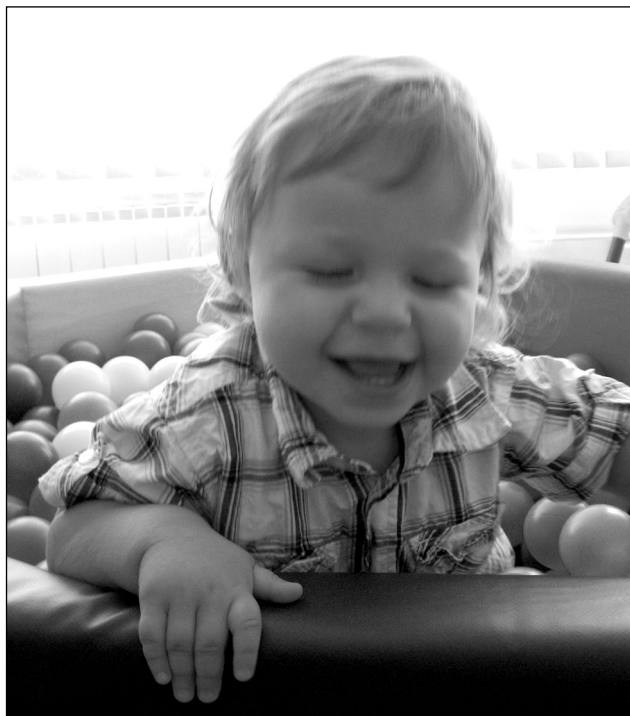
Ключевые слова: сельская школа, учебно-воспитательный процесс, социально-экономические, психолого-педагогические и учебно-методические проблемы, перспективы развития.

Victor RESHETNYAK

The village school: problems and vision

The article discusses the problems that currently are specific to rural schools. Among them are allocated psychological, educational, aggravation caused the first crisis of adolescence. The ways to solve them, using the experience of solving similar problems in the educational systems of leading countries.

Keywords: village schools, educational process, socio-economic, psychological, educational and teaching problems, prospects.

ПОДІЇ, ЗАХОДИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

У МОН України обговорили питання гендерної рівності в освіті

17 червня 2014 р. за участю заступника міністра освіти і науки України Павла Полянського відбувся «круглий стіл» «Впровадження гендерних підходів у систему вищої освіти України». У ньому взяли участь директор Представництва Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні Штефан Мойзер, національний експерт з гендерної політики, радник з гендерних питань Міністерства соціальної політики України Лариса Кобелянська, представники вищих навчальних закладів та Всеукраїнської мережі центрів гендерної освіти ВНЗ України.

Обговорюючи важливість впровадження гендерних підходів в галузі освіти, Павло Полянський зазначив, що гендерність не є ознакою статевих відмінностей, а розуміння сутності взаємодії статей на принципах паритетності й гендерної рівності, що потребує подолання в суспільному просторі гендерних стереотипів, які склалися протягом тривалого часу.

Він наголосив, що в Україні діє Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який набрав чинності ще 2006 р. Однак, за словами Павла Полянського, «необхідно визнати, що багато з правових приписів цього Закону залишилося на рівні побажань».

Як зазначив заступник міністра, питання гендерної рівності впливають на політичний та економічний стан країни: де дотримуються цього принципу – розвиток суспільства досягає успіху. Тому важливою та корисною в розбудові громадянського суспільства є думка експертів з питань гендерної рівності. Павло Полянський закликав учасників «круглого столу» долучитися до питань освіти і подати заявку на участь в установчих зборах Громадської ради при Міністерстві освіти і науки України.

У свою чергу директор Представництва Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні Штефан Мойзер зазначив, що в 2011 р. за підтримки Фонду та Федеративної Республіки Німеччина розпочав роботу Центр гендерної освіти в Україні. Штефан Мойзер наголосив, що нині в Україні налічується вже 21 такий центр. За його словами, проблеми гендерної рівності існують і в інших країнах. Необхідно подолати стереотипи та впроваджувати гендерну рівність, використовуючи потенціал людини незалежно від її статі.

За інф. офіційного сайту МОН України